

**PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH DOTYCZĄCYCH ZESPOŁU OBRAZÓW Z
PRZEDSTAWIENIAMI 12 APOSTOŁÓW Z KOŚCIOŁA PW. ŚW. TRÓJCY W ZAWICHOŚCIE**

Opracowanie:

mgr Michał Biliński

Kraków, styczeń, 2024

REARTE s.c.
31-161 Kraków, ul. Szlak 18/12
fax: (+48) 012 634 05 73
NIP: 676-233-77-64
REGON: 120387150
rearte@rearte.pl

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach
Delegatura w Sandomierzu
Załącznik do decyzji / postanowienia

dnia 07.02.2024 r. nr 318/2024

Z up. Świętokrzyskiego W.
Konservatorium Zabytków

mgr Krzysztof Polak
Kierownik Delegatury w S.

1. Przedmiot prac

W niniejszym opracowaniu zawarto program prac konserwatorskich dotyczących zespołu 12 obrazów przedstawiających postacie apostołów. Obiekty wpisane do rejestru zabytków decyzją z dnia 11.03.1970 pod numerem K1.IV o-660 / 1 / B / 47 / 70

2. Rys historyczny

„Obrazy zdobią ściany nawy kościoła który wybudowano w okresie wczesnopiastowskim w miejscowości Trójca. Wchodziła ona w skład „aglomeracji” zawichojskiej, określonej przez Jana Długosza stolicą Ziemi Sandomierskiej. Przypuszcza się, że najstarsza miejscowa świątynia powstała na grodzie książęcym z X-XI w., najpóźniej w początku XII wieku. W 1171 r. została przekazana przez Kazimierza Sprawiedliwego biskupowi krakowskiemu, który umieścił przy niej archidiacona zawichojskiego. Najpewniej właśnie w jej miejsce (co sugeruje Andrzej Tomaszewski), w 1 poł. XIII w. wzniesiono romański kościół, zachowany częściowo do dziś. Po raz pierwszy odnotowano w źródłach funkcjonującą przy nim parafię w latach 1325-27, a świątynia została opisana w latach 1470-80 przez Jan Długosza. Wzmiankowany obiekt był zapewne zbyt mały dla parafii i przed 1592 r. dobudowano do niego drewnianą nawę; wzmiankowaną po raz ostatni w wizytacji biskupiej z 1748 roku. W dokumencie tym wspomniano również, że w jego wnętrzu znajdują się dawne obrazy dwunastu apostołów. Obecny wygląd świątynia uzyskała po poł. XVIII w. staraniem ks. Jana Ligęzy, który wymurował zachodnią jej część; uroczystej konsekracji budowli dokonał bp kamieniecki Wacław Hieronim Sierakowski w latach 80. XVIII wieku. W latach 90. XVIII w. powstało staraniem kanonika sandomierskiego Jacka Kochańskiego jednolite rokokowe wyposażenie, przy którym pracowali, znani fundatorowi z prac przy barokizacji sandomierskiej kolegiaty, artyści współpracujący z Maciejem Polejowskim. Działanie to ukończono przed 1798, kiedy to nastąpiła uroczysta konsekracja ołtarza głównego. W XIX w. kościół był poddawany kilkakrotnie remontom.”¹

3. Opis obiektu

Na zespół obrazów składa się 12 obiektów jednorodnych stylistycznie, technologicznie i chronologicznie. Są to monumentalne obrazy w formacie stojących prostokątów o wymiarach ok. 3,5 x 1,2 m, wykonane w technice olejnej na podobrazdach płóciennych naciągniętych na drewniane krosna. Wertykalną oś kompozycji stanowią ponadnaturalnej wielkości postacie Apostołów. Zawieszona na ścianach nawy obrazy wpisują się w architektoniczną formę wnętrza i wizualnie pełnią funkcję pilastrów na których wsparte jest sklepienie. Wszystkie obrazy ujęte są w drewniane ramy. Wąski połączony półwałek okalający krawędzie obrazu u dołu zamyka zdobiona połączonym reliefem płaska konsola o wykroju przypominającym odwrócony ośli grzbiet. Zewnętrzne spływy konsoli wypełnione są wolutami, krawędź zdobiona reliefem w formie kogucich grzebieni. Płaszczyzna środkowego pola zagospodarowana jest przez stylizowane łodygi roślin. Zwieńczenie ramy stanowi drewniany gzyms usytuowany pod spływającą na ścianę połącją kolebkowego sklepienia. Do czoła gzymsu przymocowane są elipsoidalne kartusze z napisami identyfikującymi przedstawione postacie Apostołów. Kartusze, podobnie jak konsoly ram otoczone są połączonymi ornamentami roślinnymi ze spiętrzonymi formami na górnej i dolnej krawędzi.

¹ <https://zabytek.pl/pl/obiekty/zawichost-kosciol-par-pw-sw-trojcy>

4. Stan zachowania

Stan zachowania poszczególnych obiektów jest zróżnicowany, można jednak wymienić szereg uszkodzeń występujących na wszystkich obrazach. Krosna malarskie na które naciągnięte są płócienne podobrazia prawdopodobnie nie posiadają formy pozwalającej na zachowanie odpowiedniego dystansu pomiędzy płótnem a listwami z których złożone są krosna. Efektem takiej wady konstrukcyjnej są odcisnięte na licu krawędzie listew deformujące powierzchnię i powodujące odpryskiwanie warstw gruntu i farb.

Na kilku obrazach widoczne są mechaniczne uszkodzenia podobrazi w postaci perforacji i rozdarć. Poddawane wcześniej pracom konserwatorskim płótna reperowano poprzez wstawianie protez o rozmaitym kształcie i wielkości. Obecnie protezy znacząco odróżniają się od otaczających je płaszczyzn podobrazi pod względem połysku, koloru i faktury powierzchni.

Warstwa malarska na wybranych obrazach jest mocno przetarta. Widoczne są także występujące na rozległych polaciach nierównomierne wyblaszczenia. Mogą one być efektem prowadzonych wcześniej prac konserwatorskich i wskazywać miejsca w których naniesiono retusze. Wszystkie obrazy pokryte są ciemną warstwą werniksu a także zanieczyszczone nawarstwieniami luźno związanych pyłów lotnych.

Ramy w które ujęte są wszystkie obrazy z pewnością zostały przemalowane. Wskazuje na to nierówna, monochromatyczna powierzchnia stanowiąca tło dla opracowanego snycersko reliefu. Nierówności wskazują na obecność wcześniejszych nawarstwień – prawdopodobnie warstw malarskich. Dekoracja pozłotnicza jest niepierwotna i wykonana zapewne za pomocą farb. Sposób opracowania gruntu pod pozłotę każe przypuszczać, że pod warstwą farby pozłotniczej mogą znajdować się szczątki dawnej zaprawy kredowo klejowej, pulmentów oraz płatków złota.

5. Wnioski i założenia konserwatorskie

Ze względu na stan zachowania ustalony na podstawie oględzin obiektów należy przeprowadzić prace konserwatorskie mające na celu przywrócenie ich pierwotnej kolorystyki oraz wymianę krosien malarskich. Nowe krosna pozwolą na stabilizację podobrazi oraz bezpieczną ekspozycję obiektów pozbawioną ryzyka odkształceń ich powierzchni.

Po demontażu obrazów zweryfikowany zostanie stan zachowania odwroci płóciennych podobrazi dzięki czemu możliwe będzie podjęcie decyzji o ewentualnym dublażu płócien. Konieczne będzie wyprasowanie obrazów na stole niskociśnieniowym celem zniwelowania odcinkowych odkształceń powierzchni płótna do których doszło na skutek naciągnięcia płócien na nieprawidłowo skonstruowane krosna malarskie.

6. Proponowany program prac konserwatorskich

Obrazy z przedstawieniami Apostołów

1. Demontaż obrazów i zabezpieczenie na czas transportu do pracowni konserwatorskiej.
2. Oczyszczenie powierzchni obrazów z kurzu i innych luźno związanych zabrudzeń za pomocą miękkich pędzli. Zabieg przeprowadzić należy w dobrze wentylowanym pomieszczeniu z zastosowaniem masek ochronnych.
3. Zdjęcie obrazu z krosien.
4. Wykonanie badań mających na celu ustalenie stratygrafii oraz kolorystyki i charakteru najstarszej zachowanej warstwy malarskiej. Opisane w niniejszym punkcie postępowanie należy przeprowadzić w przypadku ustalenia obecności przemalowań będących następstwem

- podejmowanych wcześniej interwencji konserwatorskich. Wstępne oględziny obiektów pozwalają przypuszczać, że obszary na których dokonano przekształceń pierwotnej kompozycji są ograniczone bądź ich występowania w ogóle nie stwierdzono dlatego badania zaleca się przeprowadzić punktowo. Odkrywki w formie okienek należy wykonać stosując rozpuszczalniki dobrane na podstawie prób (o wyborze właściwej substancji decydować powinna jej efektywność i znikome oddziaływanie na najstarszą zachowaną warstwę malarską). Jeśli jest to możliwe, zaleca się oględziny powierzchni obrazu w świetle analitycznym (UV). Pozwoli to na określenie przybliżonego zasięgu występowania retuszy i wtórnych uzupełnień. Jeśli okaże się to konieczne należy rozważyć możliwość pobrania próbek wybranych warstw technologicznych obiektu celem wykonania badań laboratoryjnych.
5. Usunięcie pociemniałego werniksu oraz ew. retuszy przy pomocy rozpuszczalników dobranych na podstawie przeprowadzonych wcześniej prób.
  6. Usunięcie wykonanych podczas prowadzonych wcześniej prac kitów i ew. protez. Proces oczyszczania powierzchni lica obrazu ujawni szereg uzupełnień pierwotnej warstwy malarskiej wykonanych na kitach woskowych bądź emulsyjnych. Należy ustalić stan zachowania obecnych uzupełnień oraz sposób ich opracowania. Mocno związane z podłożem i zlicowane z płaszczyzną obrazu kity zaleca się pozostawić bez zmian. Pozostałe uzupełnienia opracowane mniej starannie należy wymienić na nowe.
  7. Dublaż obrazu. Jeżeli podobrazie przestało pełnić funkcję stabilnego i mocnego podłoża dla warstw gruntu i warstwy malarskiej zaleca się wykonanie zabiegu dublażu. Obraz należy dublować ułożony licem do góry, po usunięciu wszystkich nierówności z odwrocie (pkt. 6 *Obraz*). Dopuszcza się zastosowanie masy woskowo żywicznej o składzie objętościowym: 2 cz. wosku, 1 cz. damary, 1/10 cz. terpentyny weneckiej).
  8. Uzupełnienie ubytków zaprawy (zaleca się zastosowanie dedykowanych, elastycznych kitów akrylowych lub sporządzenie barwionych kitów woskowych). Po uzupełnieniu ubytków kity należy zaimpregnować poprzez naniesienie warstwy roztworu szelaku bądź podmalowanie transparentną farbą akrylową.
  9. Naciągnięcie obrazu na nowe prawidłowo skonstruowane krosno malarskie o odpowiednio dopasowanych wymiarach.
  10. Zabezpieczenie lica obrazu damarowym werniksem retuszera.
  11. Scalenie kolorystyczne nałożonych w ubytki kitów i przetrąć warstwy malarskiej. Zabieg należy wykonać za pomocą farb olejnych odsączonych z nadmiaru spoiwa.
  12. Końcowe zabezpieczenie powierzchni obrazu za pomocą satynowego werniksu końcowego w aerozolu.

Ramy

1. Demontaż drewnianych gzymsów i płaskich reliefowych konsol. Transport obiektów do pracowni konserwatorskiej poprzedzą działania mające na celu ich zabezpieczenie – owinięcie w folię pęcherzykową.
2. Oczyszczenie powierzchni ram z luźno związanych zabrudzeń w postaci kurzu, pajęczyn itp.
3. Prewencyjny zabieg dezynsekcji. Dezynsekcję należy wykonać przez powleczenie wolnych od nawarstwień partii drewna dedykowanym preparatem owadobójczym. Po zabiegu ramy należy pozostawić w dobrze wentylowanym pomieszczeniu na okres kilku dni. Jest prawdopodobne, że zabieg impregnacji trzeba będzie powtórzyć po usunięciu nieprimerowych nawarstwień z powierzchni obiektów i ujawnieniu uszkodzonej struktury drewna obecnie pokrytej przemalowaniami.
4. Ustalenie stratygrafii nawarstwień na monochromatycznych płaszczyznach i partiach dekorowanych płótniczo..

5. Oczyszczenie powierzchni obiektów z przemałowań i innych niepierwotnych nawarstwień (pozlota, zaprawa kredowo – klejowa, nieprawidłowo opracowane bądź odspojone kity i fleki). Niepierwotne nawarstwienia należy usunąć za pomocą rozpuszczalników powłok olejnych, dobranych na podstawie przeprowadzonych prób. O wyborze odpowiedniego środka zadecyduje jego efektywność w usuwaniu retuszy i jak najmniejszy wpływ na pierwotną warstwę malarską.
6. Uzupelnienie ubytków struktury drewna. Widoczne na powierzchni ram pęknięcia należy zaślepić za pomocą taczki osadzanych na kleju. Jako spoiwo zaleca się zastosować klej na bazie dyspersji wodnej polioctanu winylu. W przypadku szerszych szczelin dopuszcza się użycie kleju poliuretanowego.
7. Uzupelnienie ubytków zaprawy kredowo klejowej. Zabieg należy wykonać stosując materiał tożsamy z pierwotnym lub przy pomocy dedykowanej szpachlówki akrylowej. Powierzchnię kitów przed punktowaniem należy zabezpieczyć roztworem szelaku bądź podmalowaniem farbą akrylową.
8. Uzupelnienie ubytków dekoracji pozłotniczej. Jeśli na strukturze ram w wyniku przeprowadzonego rozpoznania a następnie zabiegów usuwania nawarstwień niepierwotnych ujawniona zostanie oryginalna dekoracja pozłotnicza zostanie ona zrekonstruowana przy zastosowaniu tożsamych materiałów i technologii. Zaleca się zachowanie możliwie największej ilości pierwotnych warstw technologicznych (grunt, pulment). Rekonstrukcję dekoracji pozłotniczej należy wykonać w technice klejowej (na pulment) stosując 23 karatowe płatki złota.
9. Uzupelnienie ubytków warstwy malarskiej. Kity należy scalić z otoczeniem stosując farby olejne odsączone z nadmiaru spoiwa. Dopuszcza się stosowanie farb akrylowych.
10. Powierzchnię elementów ram po zakończeniu zabiegów należy zabezpieczyć poprzez nałożenie warstwy damarowego, satynowego werniksu końcowego.

Opracowanie:
mgr Michał Biliński
Nr dyplomu: 6254

7. Materiał fotograficzny

Obraz „Św Piotr” wraz z ramą – ściana północna widok ogólny.

Obrazy Św. Tomasz i Św. Mateusz – ujęte w szeroką, podwójną ramę.

Kartusz na gzymsie ramy obrazu „Św. Jakub”. Widoczna niepierwotna, białą monochromia tła i dekoracja pozłotnicza.

Dolny element ramy obrazu z przedstawieniem postaci Św. Piotra. Widoczna niepierwotna pozłota, przemalowana na biało monochromatyczna partia tła konsoli. W kadrze widoczna jest także dolna partia obrazu z charakterystycznymi nieregularnymi wybłyszczeniami.

Prawy dolny narożnik obrazu z przedstawieniem Św. Piotra. W kadrze widoczna plakietka identyfikująca fundatorów wcześniejszych prac renowacyjnych.

Lewy dolny narożnik obrazu – widoczna nierówna powierzchnia pełna przetarć warstwy malarskiej. W kadrze widoczny pionowy ślad odcisku krosna.

Dolna partia obrazu z przedstawieniem Św. Piotra. Widoczne nierównomierne wybłyszczenia powierzchni obrazu.

Tors postaci Św. Andrzeja. Widoczne rozległe przetarcia warstwy malarskiej..

Dolna partia obrazu z przedstawieniem Św. Pawła. Widoczne pionowe odkształcenia spowodowane przez mocno przylegające do płótna krosno malarskie

Prawy dolny narożnik obrazu z przedstawieniem Św. Szymona – widoczny biegnący pionowy szew oraz odcisk krosna wzdłuż krawędzi ramy.